

Александар Крел

Етнографски институт САНУ, Београд

kajasale@eunet.rs

Марија Мандић

Балканолошки институт САНУ, Београд

marija.mandic@bi.sanu.ac.rs

Вишејезичност као хабитус: Дискурс банатских Немаца о периоду између два светска рата*

Апстракт: Вишејезичност у Банату се обликовала под утицајем језичких политика разних држава које су се смењивале на том подручју. У раду се даје кратак преглед стања у Хабсбуршкој царевини, у Аустро-Угарској монархији и Краљевини Југославији. Анализа је заснована на савременим теренским истраживањима банатских Немаца, који путем наратива реферишу на хабитуалне праксе вишејезичности између два светска рата.

Кључне речи: Банат, Немци, хабитус, вишејезичност, језичка политика, дискурс, наративи, теренска истраживања

Традиција вишејезичности у Банату и савремена теренска истраживања

Демографска, језичка и религијска слика Баната је у толикој мери производ разних државних управа, које су се смењивале, да се не може разумети без кратког увида у историјске околности које су обликовале ово подручје. Стога ћемо у првом делу рада дати кратак преглед језичке политике у Хабсбуршкој и Аустро-Угарској монархији, као и у Краљевини

* Рад је настао у оквиру пројеката које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: „Мултиетничитет, мултикултуралност, миграције и савремени процеси“ (бр. 177027) у Етнографском институту САНУ, и „Језик, фолклор, миграције на Балкану“ (бр. 178010) у Балканолошком институту САНУ; као и у оквиру пројекта које финансира Министарство културе Републике Србије „Нематеријално културно наслеђе у мултиетничким заједницама Балкана“ у Етнографском институту САНУ.

Југославији. У другом делу рада описујемо савремена теренска истраживања банатских Немаца и анализирамо њихов дискурс који реферише на хабитуалне праксе вишејезичности у периоду између два светска рата.

Језичка политика Хабсбуршке и Аустро-Угарске монархије

Хабсбуршка монархија је сталним проширењем територија до краја 17. века обухватила мноштво различитих немачких, романских, мађарских, словенских и јидиш говорних заједница, тако да се с правом може рећи да је у њој владала велика језичка разноликост (уп. Van der Plank 2012, 374). Уместо латинског, који је био језик управе и образовања до краја 18. века, Јозеф II, по угледу на језичку централизацију у другим великим европским државама, декретом из 1784. уводи књижевни немачки као званични државни језик, али дозвољава употребу језика традиционалних етничких заједница на регионалном нивоу (*исто*). Средином 19. века већина хабсбуршке урбане и средње класе користи немачки као свој главни језик, а 80% свих универзитетских предавања је на немачком. У средњим и основним школама практикује се двојезичност, али само у оквиру мањинских заједница, док су немачке и мађарске школе заправо једнојезичне (Van der Plank 2012, 377).

Након стварања Аустро-Угарске Монархије 1867. године, вишејезичност је озваничена и на највишем државном нивоу. У угарском делу Монархије било је званично признато 13 језика: мађарски, словачки, румунски, малоруски, хрватски, српски, словеначки, буњевачки, бугарски, чешки, пољски, ромски и италијански (уп. Lökkös 2000, 28 цит. према Marác 2012, 275). Ипак, у Угарској долази до појачане мађаризације у државној администрацији и школама. „Закон о народностима“ XLIV (1868) проглашава једну мађарску политичку нацију, коју чине мађарска и друге народности, затим уводи мађарски као државни језик и дозвољава употребу других званично признатих језика народности на локалном нивоу.

Мађарски је као предмет бојкотован у немађарским школама, чиме је све више продубљиван јаз између угарске владе и немађарског становништва; према званичним подацима из 1905. године, 40% становништва Угарске не влада мађарским језиком, а 83% немађарског становништва га не говори (Marác 2012, 289). Стога су предузете нове мере мађаризације, којима мађарски постаје главни предмет у свим школама, језик пословне комуникације и војне команде, језик железнице.¹ Јевреји, Немци и Слова-

¹ Уп. Закону о образовању на мађарском језику XVIII (1879), Закон V. 1890. о мађарској војсци, Закон XLIX из 1907. о Правилима железнице, Закон XVII о легалном статусу недржавних основних школа и именовану учитеља у

ци су највише исказивали двојезичност и /или вишејезичност, док су припадници других мањина остали углавном једнојезични, јер су се махом образовали у оквиру својих основних веорисповедних школа (Magácz 2012, 292; Janjetović 2005, 233; Крел 2012, 174). Вишејезичност у Угарској је, како тврди Ласло Морац (*н. д.* 295), у ствари била скуп различитих језика који су коришћени унутар одвојених говорних заједница, тако да се установио тип тзв. „сепаратног образовања“ и „сепаратне вишејезичности“.

Краљевина (СХС) Југославија: заштита мањина

Након Првог светског рата новосонована Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца потписала је Сен Жерменски уговор са силама Антанте, који је, поред осталог, имао клаузе о заштити мањина, а његове одредбе су унете у Устав од 28. јуна 1921. године (Димић 1997, 5–7). Марта 1919. године донета је наредба о привременом уређењу свих забавишта, основних, привредних и шегртских школа којом је као наставни језик одређен матерњи језик деце која полазе у школу (Димић 1997, 10). У школама националних мањина регулисано је учење државног језика, историје и земљописа, и предвиђено да настава српскохрватског језика почиње у 3. разреду основне школе. Такође, уместо мањинских средњих школа отварају се мањинска паралелна одељења у државним, средњим и трговачким школама (*исто*, 14–15). Наставни кадар чији матерњи није српскохрватски може бити примљен у службу под условом да влада језиком или је дат рок од две године да тим језиком овлада. Уџбеници на језицима националних мањина морали су бити израђени по наставном плану као и уџбеници у школама на државном језику и одобрени од Министарства просвете (*исто*). Припадници мањина нису били задовољни оваквом образовном политиком, због променљивог односа југословенских власти према мањинама, који је искључиво зависио од тренутних политичких интереса у земљи (Janjetović 2005, 143).

општинским и вероисповедним школама (1906), тзв. *Lex Apponyi* назван према грофу Алберту Апоњију, тадашњем министру културе и образовања, (Faluhelyi 1946, 121–124 цит. према Magácz 2012, 280–281, 288–290).

Немци у Краљевини (СХС) Југославији: историјат и демографија

Подунавски Немци, којима се бави овај рад, потомци су миграната из 18. века који су се насељавали у угарске области, гранично подручје између Хабсбуршке Монархије и Османске империје, привучени бројним повластицама и пореским олакшицама. Иако су количини дошли из различитих крајева – Баден-Витенберга, Алзаса, Лотарингије, Саксоније, Тирола, Пруске и других крајева данашње Немачке – и говорили најразличитије варијетете немачког, припадници других етничких мањина прозвали су Подунавске Швабе.² Њихове културне, економске и друштвено-политичке одлике развиле су се у 19. и почетком 20. века. Они су у Аустро– Угарској монархији имали привилегован статус захваљујући распореду политичке моћи и статусу немачког језика. У привредном смислу профитирали су због веза које су могли да остваре са својим коетницима, а и са центрима политичке моћи; та комуникација се у смањеном обиму наставила и након њеног распада између новооснованих држава (уп. Gal 1987, 646; Gal 1995, 95). Треба истаћи да Немци су на целом простору Подунавља и Угарске углавном користили своје регионалне варијетете и нису имали много контакта с књижевним немачким; затим, били су вишејезични вековима, а избор језика је врло често зависио од језичког идентитета учесника у комуникацији (уп. Gal 1987, 646).

На основу одлука Версајске мировне конференције 1919. у Паризу, Подунавски Немци су у границама држава формираних након распада Аустро-Угарске монархије стекли статус националне мањине, што је случај и с њиховим сународницима у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Образовна политика Краљевине СХС видела је у немачкој мањини шансу да се супротстави мађарским територијалним претензијама и мађаризацији која је отпочета у Аустро-Угарској, јер је процењивано да без тесних веза с матицом и развијеног осећаја националне повезаности она нема сепаратистичке тенденције и не угрожава виталне државне интересе (Димић 1997, 9; Крел 2012, 174–175). Немачка национална мањина била је бројно највећа мањина у Краљевини СХС, а према подацима Пописа становништва из 1921. године, у Краљевини је живело 505.790 Немаца, што је 4,22% целокупног становништва; према Попису из 1931. године, у Банату је 120.450 особа или 20% наводило немачки као матерњи (Димић 1997, 8; Binder 2003, 124–125). Немачка мањина је живела у неколико покрајина (Војводина, Славонија, Словенија), али је у њима била

² Овај термин је у научном дискурсу први употребио немачки географ Херман Рудингер (Herman Rüdiger), указавши на разлику између Шваба у Швапској и оних који су се населили у Угарској (уп. Janjetović 2009, 15).

компактно насељена и чинила често већину; у највећем проценту, Немци су живели на селу (у Војводини 84%), а скоро 90% се издржавало претежно од пољопривреде (*исто*, 8–9). Подаци из 1934. године показују да је међу немачким становништвом у Краљевини Југославији било: сељака – земљорадника 45%, радника 30%, занатлија 18%, трговаца 3%, интелектуалаца 2% (Димић 1997, 9).

Све до окончања Другог светског рата, Немци су у Краљевини Југославији водили богат и динамичан привредни, политички и културни живот, јавно испољавајући симболе националног идентитета, а немачки језик био је један од најпрепознатљивијих симбола идентитета. На почетку школске 1939/40. године, било је укупно 244 школе с немачким наставним језиком или мешовитих с државним, немачким и другим језицима. У школама је радило 747 одељења с немачким наставним језиком и 20 забавишта. Школовало се 28.261 ђака, а забавиштем је било обухваћено 2.311 деце. У школама је радило 714 учитеља, 123 вероучитеља и 20 васпитачица. Од тога броја 726 наставника било је из редова немачке националне мањине (Димић 1997, 53–54). Поред тога, активно раде цркве немачке мањине – у преко 160 места; између 400 и 500 културних, певачких, радничких, привредних и других друштава, као и више десетина немачких листова; највећи број удружења је концентрисан у Банату (Димић 1997, 23–54; Јањетовић 2005; Bešlin 2001, 17–20; Крел 2012, 174).

Највећи број Немаца је живео у сеоским срединама, које су језички и културно конзервативне; и у њима се лакше очувао специфичан дијалекат немачког језика, познатији на овим просторима као *швапски*. Тај варијетет објединио је језичко наслеђе неколико немачких дијалеката карактеристичних за појединачне области из којих су колонисти досељавани (Крел 2012, 175). Упоредо с тим, у градским срединама немачки језик је постепено узмицао у јавном простору прво пред мађарским, а онда пред српскохрватским. Та појава, заправо, како наводи Крел, представља логичну последицу прерасподеле снага унутар простора јавне комуникације, јер немачки у Краљевини Југославији није уживао статус службеног језика, као што је то био случај у претходним државама на том подручју (Крел 2012, 175).

Од Другог светског рата до савременог доба

До краха немачких заједница на овом подручју долази током и након Другог светског рата. Према одлукама Потсдамске конференције (1945) немачко становништво је проглашено колективним кривцем за Други светски рат, изгубило је сва грађанска права, а под совјетском директивом долази до масовног прогона етничких Немаца из централне и југоисточне Европе

у окупирану Немачку (Prauser, Rees 2004, 4).³ Слична судбина задесила је и југословенске Немце. Они су од 1944. до 1948. године масовно стрељани, интернирани у логоре у којима су страдали због очајних животних услова; а након рата су им одузета грађанска и политичка права, национализована им је имовина и велика већина преосталих припадника ове заједнице протерана је у СР Немачку (уп. Крел 2014, 117–136; Јањетовић 2006).

Након окончања прогона Немаца њихов положај у југословенском друштву се постепено поправљао, али се због мучног историјског наслеђа и траума већина преосталих Немаца определила за етничку мимикрију; у јавном простору су се изјашњавали као Мађари, Чеси, Хрвати, Буњевци, Срби, итд. Нису јавно испољавали симболе свог етничког идентитета, као што је разговор на немачком језику у јавном простору и ословљавање именима и презименима (уп. Крел, Ђорђевић Црнобрња 2014, 113–123.); живели су као својеврсна „скривена мањина“⁴, а није била реткост да је долазило и до етничког трансфера најчешће ступањем у брак и захваљујући породичним везама (уп. Крел 2014, 141–151; Крел 2012, 175–177; Крел 2006, 2009).⁵

Теренска истраживања: савремено стање немачке заједнице

Нови почетак јавног живота немачке мањине креће након 1992. године када је основан „Die Donau“, прво невладино удружење које окупља војвођанске Немце после Другог светског рата и које се залагало за очување, ревитализацију и јавно испољавање симбола њиховог етничког и културног идентитета; то је значило и крај етничке мимикрије (Крел 2014, 156). Након тога, следи оснивање низа немачких удружења и, коначно, 2007. године формирање Националног савета Немаца (уп. Крел 2008). Један од главних циљева новооснованих немачких удружења у Војводини била је ревитализација немачког језика (Крел 2012, 177–182).

³ У периоду 1944–1948. године најмање 12 милиона етничких Немаца (нем. Volksdeutsche) било је протерано из својих домова, највише из Пољске и Чехословачке, и транспортовано у Немачку (Prauser, Rees 2004, 4); из Мађарске је протерано око 200.000 Немаца, што је чинило око половине укупне немачке популације у тој земљи (Арог 2004, 33–34).

⁴ Појмом *скривене мањине* могу се обухватити различите заједнице: оне које нису јавно признате и то не захтевају, оне које избегавају да превише у јавности истичу обележја свог етничког идентитета, као и оне заједнице којима закон или држава не допушта да буду јавно признате (Promicer 2004, 13; Сикимић 2004).

⁵ О стигматизацији Немаца и немачког језика у земљама источне Европе након Другог светског рата, уп. Gal 1993, 343, 353.

Према Попису становништва из 2011. године, на територији Србије живи 4.064 припадника немачке националне мањине (0,6% укупног становништва), што је за 163 више него на претходном попису 2001. Према истом попису, 2.190 лица се изјаснило да им је матерњи немачки, што је 89 лица мање него на претходном попису. Највећи број њих, око 80%, живи у Војводини; просечна старост је 53,5 година а индекс старења изнад иначе високог државног просека – 5,32. Према општем образовном нивоу, припадници немачке мањине изнад су државног просека: највише њих је са средњом школом (48,17%), а велики проценат има више и високо образовање (око 18%) (Ђурић et al. 2014; Попис 2011). Насељени су углавном у градовима који су и раније били њихова културна и привредна средишта.

Теренска грађа је прикупљена током низа истраживања које је спровео Александар Крел, у периоду 2004–2008, и затим у тимском раду Александра Крела и Марије Мандић у периоду 2013–2014. Готово сви интервјуи су вођени у просторијама немачких удружења, а већина саговорника је активна у удружењима, па се може рећи да имају посебно развијен осећај етничког идентитета. У раду користимо грађу прикупљену током теренског истраживања међу руководиоцима и члановима „Немачког удружења Кикинда“ из Кикинде и „Немачког удружења Велики Бечкерек“ из Зрењанина. У прикупљању података коришћени су методи полуструктурираног и слободног интервјуа. Пре него што се посветимо анализи дискурса, неколико напомена о аналитичкој теорији коју ћемо применити.

Теоријски и аналитички појмови

Хабитус користимо у значењу који му придаје Пјер Бурдје како би описао симболички структуриран скуп диспозиција који оријентишу људско понашање, али га при том стриктно не дефинишу. Хабитус подразумева практично знање, али то знање не мора бити потпуно организовано и освешћено, већ се пре може разумети као логика здравог разума (енг. *common sense*). Хабитус се сматра сврховитим без неког темељног преиспитивања; он се пре преноси него што се активно подучава или предаје (уп. Bourdieu 1994, 164–165; Thompson 1991, 13; Gatson 2008).⁶ Хабитус је, како истиче Протрка, „мјесто борбе између институцијских правила и изума нових пракси, али мјесто идеолошке интерпелације и тиме поприште доминације кроз поунутрење хегемонијских норми. Сукоб је у хабитусу окренут према мијењању правила, тј. према стварању практичних иновација које су прих-

⁶ Појам хабитуса (лат. држање тела, 'спољашњост, ношња, одело; нарав, здравље, мишљење, каквоћа) – познат и Хегелу, Хусерлу, Маусу – Бурдје позајмљује из сколастичке филозофије (уп. Протрка 2006, 943).

ваћене као легитимне“ (Prottrka 2006, 243). У раду желимо да покажемо како се путем наратива реферише на хабитуалне праксе вишејезичности између два светска рата, тј. како је у том периоду вишејезичност била саставни део хабитуса људи који су наељавали ово вишеетничко подручје. Лингвистика и антропологија вишејезичност виде и као друштвени и као индивидуални феномен (уп. Friedman 2001; Филиповић 2009; Vučković 2010; Сикимић 2012; Sikimić, Sorescu Marinković 2013). Како наводи Сикимић (2012, 421), анализа вишејезичности може се вршити на разне начине: макросоциolingвистичким методама за истраживање друштвене вишејезичности, али и лингвистичким биографијама.

Овим приликом, ми користимо анализу наратива у (ре)конструкцији хабитуалних пракси из прошлости.

У раду *дискурсом* означавамо контекстуализовану употребу језика, било у писаној било у усменој форми.⁷ Наративе, према Лабовљевој теорији, разумемо не као било који разговор о прошлости и догађајима, него као темпорално структурирање или секвенцијалност. Само је заплет „обавезни нуклеус“ сваког наратива, док је евалуација његова „со“, тј. без ње се наративи чине без поенте (Labov 1976, 370).⁸ Одражавајући друштвене односе између учесника интеракције, наративи показују изузетну разноликост у структури и не служе само да пренесу нову информацију или искуство, већ врше важне друштвене улоге, као што су преговарање идентитета, социјализација, забава, потврда припадности, итд (de Fina 2003; Foucault 1972, 220; Georgakopoulou 2004, 224; Bruner 1991, 11; Frosh et al. 2002, 10; Feldman 2001, 143; Ilić [Mandić] 2014, 2014a).

Хабитуалност у дискурсу се сматра подтипом генеричности; стога се хабитуали интерпретирају као гномични изрази којима се сугеришу пра-

⁷ Под дискурсом у лингвистици се најчешће подразумевају две ствари: (1) говорна структура која надилази једну реченицу, (2) свака употреба језика у неком контексту, било у писаној или усменој форми, чије основне јединице могу бити тонске, клаузе, искази, пропозиције, следови (секвенце) и редови (тј. турнуси), говорни чинови, разговорни пасуси, у зависности од тога шта се проучава и који методолошки приступ аутор заступа (уп. Ilić [Mandić] 2014, 25–32).

⁸ Минимални наратив, према томе, јесте онај који садржи макар једну временску спојницу у структури „а-онда-б“ (Labov, Waletzky [1967] 2003, 88). Структура „идеално“ развијеног наратива личног искуства се, према овој теорији, састоји од шест делова: (1) апстракт: обавештава укратко о чему је прича; (2) оријентација: даје информације о ликовима, времену, месту и околностима приче; (3) заплет: даје основни костур наратива; (4) евалуација: помаже да наратор искаже свој став према догађајима о којима приповеда; (5) расплет: често у наративу долази до преклапања и стапања расплета и евалуације; (6) кода: везује причу са тренутком приповедања, њоме се сигнализира да је приповедање завршено, нпр. „То је то!“ (Labov 1976, 370–392).

вила (Boneh, Doron 2008, 321). Наративи којим се изражавају хабитуалне радње, тј. радње које се изнова понављају или је постојао обичај њиховог понављања, називају се хабитуалним наративима. Ови наративи су колективни и реферишу на неки след догађаја у одређеном временском периоду, и то путем глагола и прилошких израза којима се обележава репетитивност и рутинизација (уп. Riessman 1990, 1197; Илић [Mandić] 2014, 257–259).

За потребе рада користимо вербатим транскрипцију која се труди да забележи све изговорено, укључујући замуцкивања и недоследности у говору (уп. Илић [Mandić] 2014, 150–151). Наши саговорници су вишејезични, и скоро по правилу говоре на нивоу матерњих говорника српски и мађарски, а немачки слабије; у српској синтакси се може приметити утицај немачког и мађарског, док у дикцији нисмо приметили утицаје других језика. Вербатим транскрипција доприноси утиску да је говор некохерentan, те да саговорник не познаје добро језик који користи; међутим, доследно транскрибован усмени говор заиста је пун недоследности, замуцкивања, и др, без обзира на ниво образовања, те да ли су говорници матерњи говорници, једнојезични или вишејезични.⁹ Што се тиче заштите приватности саговорника, одлучили смо се да наши саговорници остану анонимни, а да изнесемо податке о години рођења и месту снимања.

Транскрипти и анализа

У аналитичком делу издвајамо два транскрипта снимљена у Банату (Зрењанину и Кикинди), у којима саговорници реферишу на праксе вишејезичности које су постојале између два светска рата.¹⁰ Вишејезичност се у исказима наших саговорника експлицитно вреднује и повезује с вишеетничошћу и културном разменом: „Просто су једни од других учили, упијали, да кажем“, 1.4; „Тешко је то схватити неком са стране како ми овде живимо. Мислим како разне националне националности да кажемо

⁹ Основне конвенције у транскрипцији су следеће: СГ – саговорник; ИС – истраживач; ... – пауза од 2 секунде и дужа; (...) део који је изоставио аналитичар; *италик* прекључивање кодова; = говор се аутоматски надовезује на претходни / следећи исказ; - прекинута реч; КАПС наглашавање неког дела исказа; *** неразумљиво; () у загради бележимо паралингвистичке елементе, смех, плач, јецај, уздисање, итд. Преклапање није бележено, већ је у тим деловима углавном коришћена ознака за надовезано говор (=). О саговорницима су дати основни подаци: пол (м – мушки, ж - женски), годиште, место становања, датум и место интервјуа.

¹⁰ За ова два транскрипта определили смо се јер они својим садржајем репрезентују ставове већине испитаника, а због ограниченог простора у раду нисмо били у могућности да наведемо и остале исказе.

живимо заједно, то је већ, то је ови стари. А ове нове који су сад избеглице, то је мало теже“, 2.2.

Наративи служе да покажу како вишејезичност није била само манифестативно подржана, него и практички хабитус. У оба случаја саговорници спонтано активирају наративе након експлицитних позитивних исказа о вишејезичности и културној размени (уп. „Е а нешто ту је врло интересно, какав је однос било између Срба и и и и Немаца“, 1.2; „Не могу да схвате да више националности могу заједно лепо да живе“, 2.6).¹¹ Наративи се заправо користе као средство дискурзивне стратегије оправдања, тј. легитимизације вишејезичности и вишеетничности. Прва хабитуална пракса односи се на једну форму неформалног образовања: наиме, ради се о размени деце између комшија из различитих етничких група на неколико месеци, како би деца научила језик комшија и обичаје. У првом исечку, саговорница реферише на ту праксу посредством колективног наратива с генеричким агенсима у форми етника (1.1 – 1.6; *Они, Срби, Немци*). Појаву размене деце бележи и Сузан Гал на простору Аустрије, што је очигледно била пракса имућнијих фамилија у целој Хабсбуршкој Монархији и потом у Аустро-Угарској (Gal 1979, 50). У другом исечку, саговорник конструише наратив личног искуства (2.10 – 2.13; „Моја баба причала стал-, и она је била девојка. Она је у летњем периоду ишла (...)“).

Друга пракса се односи на вишејезичност као саставни део хабитуса, и то посебно трговачког. У првом исечку саговорник користи наратив личног искуства о деди трговцу који је вишејезичност сматрао важним делом трговачког кода понашања („Мој деда је увек говорио овако (...)“ 1.7–1.13), а затим саговорник и саговорница заједно конструишу колективни хабитуални наратив о вишејезичности трговаца; актери су у овом наративу генерализовани *трговац, трговци* (1.14–1.25).¹² Обраћање муштерији на њеном матерњем језику експлицитно се оцењује као нормативно понашање за једног трговца и у наративу личног искуства и у хабитуалним наративима („Мој деда је увек говорио овако: ’Ако хоћеш да живиш у Банату, Војводини, мораш да знаш три језика: мађарски, српски и немачки. А ако оћеш да будеш ТРГОВАЦ онда мораш да знаш и румунски и цигански’, 1,7; „Трговац кад сте ушли у радњу, одма знао, проценио је ком народу припадате и ТАКО СЕ ЈАВИО“, 1.14). Наглашени делови у исказима указују на повишену емотивност саговорника: трговац се очигледно сматрао врло угледним и важним занимањем, као и пракса вишејезичности. У другом исечку

¹¹ Позитиван став припадника разних етничких заједница о вишејезичности у Војводини забележен је и у другим истраживањима (уп. Đorđević 2004, 151–202 цит. према Сикимић 2012, 422).

¹² О колаборативном причању (енг. *collaborative narration*) уп. Coates 2005.

саговорник користи такође хабитуални колективни наратив („Па, три језика минимум су знали, али с три су увек, ко– који су имали своје радње своје (...) Ако дође неки, како су казали *Kundschaft* овај (смех) купац, мораш на његовом језику да се обратиш“ 2.14).

(1) КИК-1; СГ₁ (ж, 1935), СГ₂ (м, 1937), Кикинда; 8.10.2013.

- 1.1 СГ₁: Е а нешто ту је врло интересантно, какав је однос било између Срба и и и и Немаца. На пример, Наково је чисто немачко место, а Мокрин је било и Немаца, а више Срба.
- 1.2 СГ₂: Углавном Срба
- 1.3 СГ₁: И знате како су они ради-? Они су своје синове, Срби су своје синове слали у Наково да уче немачки, а Немци из Накова су слали своју децу, своје синове, не ћерке, синове у Мокрин да уче српски, мисим то је то.
- 1.4 ИС₁: Просто су једни од других учили, упијали, да кажем=
- 1.5 СГ₁: =Тачно тако=
- 1.6 ИС₁: =И као нека врста неке и симбиозе и нека прећутног договора, нека врста коалиције=
- 1.7 СГ₂: =Мој деда, мој деда је уве-, мој деда је увек говорио овако: „Ако хоћеш да живиш у Банату, Војводини, мораш да знаш три језика: мађарски, српски и немачки. А ако оћеш да будеш ТРГОВАЦ онда мораш да знаш и румунски и цигански.“
- 1.8 ИС₂ (смех)
- 1.9 СГ₁: Да да да
- 1.10 ИС₁: Да, да, да то то ми је познато, то ми је=
- 1.11 СГ₁: =Па ев– ево моји стари баба и деда=
- 1.12 ИС₁: =да би могао да, муштерију да послужиш=
- 1.13 СГ₂: =Јер немој ти да очекујеш да овај зна. Ти да знаш. Ти да му об-, ти да му пок-. И онда кад се, мало година после тог, пошто деда је избегао, и у Грацу су живели, после рата и онда сам и ја ишо тамо. И онда сад он први, кад сам први година био тамо код њега: „Па како је код, у домовини?“ Па онда као социјализам, па је морао, покушао да му објасним, па онда сам ја био социјалиста. Каже: „Ја сам мојим у радњи рекао овако: Шта ви код куће мисли– то се мене не тиче. Овде морате да се смешите СВАКОМ и свак-. Шта год муштерија тражи, ако треба пола радње да скинеш, пола радње да скинеш! Добићеш плату толику, добићеш додаток по оном колко продаш ... Ако не продаш, онда ти остала плата. А ја ћу, а ја ћу да задржим.“
- 1.14 СГ₁: И још, у вези трговаца да се каже. Још кад смо ми изашли из логора, то је било четрдесет осме, четрдес девете, педесетих година, трговац кад сте ушли у радњу, одма знао, проценио је ком народу припадате и ТАКО СЕ ЈАВИО.
- 1.15 ИС₁: Мислите на основу уласка само у радњу?
- 1.16 СГ₂: Углавном су се, они знају

- 1.17 СГ₁: Да да да. Да да да. Они су се међусобно и знали и знали су из које сте фамилије. И тачно су се јавили. Или: „Добар дан!“ Или
- 1.18 ИС₁: „Јонопоткивано“
- 1.19 СГ₁: Било је „*Küss die Hand*“, то је „љубим руке“, било је „*Jó napot kíván*“, то је, то се све задржало до тамо педесет друге, треће године. И после то нестало. Сами трговци како су=
- 1.20 СГ₂: =Они су знали, они су, али млађи више нису. Е сад колико је колико је мој деда=
- 1.21 СГ₁: =Само још за језик да кажем. На пример, наши стари су сви знали три језика=
- 1.22 СГ₂: =Најмање три=
- 1.23 СГ₁: =Мој моја бака и мој деда, и сви су они зн-, говор– говорили три три језика.
- 1.24 ИС₁: Јер је живот у таквој средини просто то захтевао, то је била неминовност.
- 1.25 СГ₁: Па да. И то најмање.

(2) ЗР-3; СГ (м, 1935), Зрењанин; 4.08.2014.

- 2.1 ИС: (смех) Не то је Војводина, тако је све помешано.
- 2.2 СГ: Тешко је то схватити неком са стране како ми овде живимо. Мислим како разне националне националности да кажемо живимо заједно, то је већ, то је ови стари. А ове нове који су сад избеглице, то је мало теже.
- 2.3 ИС: Ове сад најновије данас
- 2.4 СГ: Они, тешко нас схваћају
- 2.5 ИС: Зашто?
- 2.6 СГ: Не могу да схвате да више националности могу заједно лепо да живе.
- 2.7 ИС: Они се не би мешали?
- 2.8 СГ: Мммм баш не тако. Ту се осећа мало проблема и то, са старим како кажем урођеницима (смех)
- 2.9 ИС: (смех)
- 2.10 СГ: Моја баба причала стал-, и она је била девојка. Она је у летњем периоду ишла месец дана у српску породицу, док је из српске породице ћерка дошла код њих, у кухињу. Она к-, имали су све, али ишла у њихову кухињу, мало да ради, један од другог да научи, једна другој у кухињу, све нешто да би то знали како се ради.
- 2.11 ИС: Да би научила јела?
- 2.12 СГ: Научила јела, како, њихову културу и храну, и како се кува, можда нешто ново, нешто боље. То је било нормално код њих.
- 2.13 ИС: Аха. А и више су људи знали језике.
- 2.14 СГ: Па, три језика минимум су знали, али с три су увек, ко– који су имали своје радње своје. Они су знали чак и пет, то што има пуно Румуна, пуно Словака, значи знали су и словачки и румунски и мађарски и српски и

немачки. Обавезно та пет језика су морали да знају. Ако дође неки, како су казали *Kundschaft* овај (смех) купац, мораш на његовом језику да се обратиш.

- 2.15 ИС: Аха. И то ви, то ви памтите кад сте били мали да се толико језика знало или ипак то је било раније?
- 2.16 СГ: То је било раније, али моји рођаци, мисим стрина, теча и стрина, они су причали па сво он прича румунски, он прича чешки, он прича словачки, као природно.

Закључна разматрања

Традиција вишејезичности Војводине развијала се вековима. На имплицитне и експлицитне језичке праксе свакако је утицала језичка политика држава које су се смењивале на том подручју. У раду смо показали да су и Хабсбуршка и Аустро-Угарска Монархија, као и потом Краљевина Југославија, спроводиле политику која је балансирао између језичке централизације и асимилације, с једне стране; и покушаја да се дају језичка права мањинама макар на локалном нивоу, с друге стране. Ипак, културна и језичка интеркација се одвијала на начин који политичке регулативе нису увек могле да предвиде и усмере. У политичкој и демографској констелацији свих поменутих држава вишејезичност на локалном нивоу била је својеврсни практички хабитус или *modus vivendi*. Наиме, она је увек била ситуирана у садашњости и прагматички мотивисана и усмерена. У теренским истраживањима, наши саговорници који припадају немачкој етничкој заједници високо вреднују праксе вишејезичности у Војводини и повезују их са вишеетничношћу и културном разменом. Као дискурзивно средство легитимизације користе наративе личног искуства и хабитуалне колективне наративе, којима реферишу на праксе вишејезичности. Прва пракса може се назвати неформалном образовном праксом, која је подразумевала размену деце између комшија из различитих етничких заједница на неколико месеци како би деца научила језик и практичне послове, и пренела их у своју средину. Друга пракса се може назвати пословним хабитусом вишејезичности, посебно у свету трговаца, јер је представљала обавезни део трговачког кода понашања. Обе праксе су неформалне, створене у простору ван институцијских правила и стога заиста представљају места идеолошке (ре)интерпретације језичке хегемоније и централизма.

Наравно, можемо размишљати и о каквом се типу вишејезичности ради. Према овим исказима, а и нашим сазнањима, ради се о вишесмерној колективној и индивидуалној вишејезичности, а ниво знања језика који се очекивао био је дефинисан прагматичким потребама свакодневног живота,

тј. било је потребно да особа буде способна да елементарно комуницира на језику суседа и да познаје терминологију из свог домена кретања и деловања (било да је реч о трговцима, занатлијама, земљорадницима, итд.). Често су постојали посебни називи за ове редуковане, прагматички оријентисане комуникативне кодове, као нпр. када Срби из Мађарске описују свој мађарски у периоду између два светска рата као *konyha magyar* 'кухињски мађарски'. Тако се и за трговце у нашим транскрипцијама каже да су морали знати да се обрате свакој муштерији на њеном језику, а пожељно је било и владање основним трговачким терминима и комуникативним формулама на језику комшија.

Поред тога, ови наративи на посебан начин осветљавају немачку заједницу у периоду између два светска рата. Прво, указују на постојање развијене пословне и трговачке класе у немачком грађанству, која је и даље функционисала у мрежи привредних веза које су Немци могли да остваре између својих коетника у средњој и источној Европи. Исто тако, наративи потврђују, као што су и претходна истраживања показала, да су Подунавски и угарски Немци традиционално били вишејезични.

На крају, шта нам овај оглед из дијахроничке антропологије и социolingвистике говори о садашњости. Ми овог пута нисмо имали простора да се бавимо сложеним релацијама које саговорници успостављају између *некад* и *сад*, које се крећу од контрастирања до аналогија. Ипак, сматрамо да би се дискурс о вишејезичности могао протумачити и као латентна критика друштва у коме језик комшија није више прагматичка нужност у комуникацији.

Литература

- Apor, Balázs. 2004. „The Expulsion of the German Speaking Population from Hungary“. In *The Expulsion of the 'German' Communities from Eastern Europe at the End of the Second World War*. Working Paper HEC No. 2004/1, edited by Steffen Prauser and Arfon Rees, 33–45. Florence: European University Institute; available: <http://www.iue.it/PUB/HEC04-01.pdf>, accessed May 30, 2016.
- Bešlin, Branko. 2001. *Vesnik tragedije. Nemačka štampa u Vojvodini 1933–1941. godine*. Novi Sad, Sremski Karlovci: Platoneum.
- Boneh, Nora and Edit Doron. 2008. „Habituality and the Habitual Aspect“. In *Theoretical and Crosslinguistic Approaches to the Semantics of Aspect*, edited by Susan D. Rothstein, 321–347. Amsterdam: John Benjamins.
- Bourdieu, Pierre. 1994. „Structures, Habitus, Power: Basis for a Theory for Symbolic Power“. In *Culture/Power/History: A Reader in Contemporary Social Theory*, edited by Nicholas B. Dirks, Geoff Eley and Sherry B. Ortner, 155–199. Princeton: Princeton University Press.
- Bruner, Jerome. 1991. The narrative construction of reality. *Critical Inquiry* 18: 1–21.

- Coates, Jennifer. 2005. „Masculinity, collaborative narration and the heterosexual couple“. In *The Sociolinguistics of Narrative*, edited by Joanna Thornborrow and Jennifer Coates, 89–106. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Dimić, Ljubodrag. 1997. *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918–1941 III. Politika i stvaralaštvo*. Beograd: Stubovi kulture.
- Đurić, Vladimir, Darko Tanasković, Dragan Vukmirović i Petar Lađević. 2014. *Etnokonfesionalni i jezički mozaik Srbije*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Feldman, Carol. 2001. „Narratives of national identity as group narratives“. In *Narrative and Identity. Studies in Autobiography, Self and Culture*, edited by Jens Broekmeier and Donal Carbaugh, 129–143. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- De Fina, Anna. 2003. *Identity in Narrative. A Study of Immigrant Discourse*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Djordjević, Ksenija. 2004. *Configuration sociolinguistique, nationalisme et politique linguistique. Le cas de Voïvodine, hier et aujourd'hui*. Paris: L'Harmattan.
- Faluhelyi, Ferenc. 1946. *A Dunatáj. Történelmi, gazdasági és földrajzi adatok a Dunatáj államainak életéb. I.* 1–3.köt, edited by Elemér Radisics. (A 3. köt. f_munkatársa Kemény G. Gábor). Budapest: Gergely.
- Filipović, Jelena. 2009. *Moć reči. Oglеди iz kritičke sociolingvistike*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Foucault, Michel. 1972. *The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language*. New York: Pantheon Books.
- Friedman, Victor. 2001. Romani Multilingualism in its Balkan Context. *Sprachtypologie und Universalienforschung* 54: 146–159.
- Frosh, Stephen, Ann Phoenix and Rob Pattman. 2002. *Young Masculinities. Understanding Boys in Contemporary Society*. London: Palgrave.
- Gal, Susan. 1987. *Language shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. San Francisco: Academic Press.
- Gal, Susan. 1987. Codeswitching and Consciousness in the European Periphery. *American Ethnologist* 14 (4): 637–653.
- Gal, Susan. 1993. Diversity and Contestation in Linguistic Ideologies: German Speakers in Hungary. *Language in Society* 22 (3): 337–359.
- Gal, Susan. 1995. Cultural basis of language use among German-speakers in Hungary. *International Journal of the Sociology of Language* 111: 93–102.
- Gatson, Sarah. 2008. „Habitus“. *International Encyclopedia of the Social Sciences. Encyclopedia.com*; available: <http://www.encyclopedia.com/topic/Habitus.aspx>, accessed: May 30, 2016.
- Georgakopoulou, Alexandra. 2004. „Same old story? On the interactional dynamics of shared narratives“. In *Narrative interaction*, edited by Uta M. Quasthoff and Tabea Becker, 223–241. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Ilić [Mandić], Marija. 2014. *Discourse and Ethnic Identity: The Case Study of Serbs in Hungary*. München, Berlin: Verlag Otto Sagner.
- Ilić [Mandić], Marija. 2014a. Collective narrative: the narrative on Croatian language from academic to far-right discourses in Serbia. *Journal of Comparative Research*

- in *Anthropology and Sociology* „Stories in social organization“, edited by Alexandra Georgakopoulou, 5 (1): 45–69.
- Janjetović, Zoran. 2005. *Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*. Beograd: Institut za noviju istoriju.
- Janjetović, Zoran. 2006. Proterivanje nemačkog i mađarskog življa iz Vojvodine na kraju Drugog svetskog rata. *Hereticus. Časopis za preispitivanje prošlosti* 4 (3–4): 106–118.
- Krel, Aleksandar. 2006. Promene strategije etničkog identiteta Nemaca u Subotici u drugoj polovini 20. veka. *Glasnik etnografskog instituta SANU* 54 (1): 319–331.
- Krel, Aleksandar. 2008. „Uloga udruženja 'Gerhard' u revitalizaciji etničkog identiteta somborskih Nemaca“. U *Slike kulture nekad i sad*, uredila Zorica Divac, 155–168. Etnografski institut SANU: Beograd.
- Krel, Aleksandar. 2009. Bili bismo i Kinezi, samo da nas ostave na miru: (re)konstrukcija etničkog identiteta Nemaca u Vojvodini. *Antropologija* 9 (3): 131–146.
- Krel Aleksandar. 2012. Sprechen Sie Deutsch? German Language and Revitalization of Ethnic Identity of the Germans in Bačka. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 60 (2): 171–185.
- Krel, Aleksandar. 2014. *Mi smo Nemci. Etnički identitet pripadnika nemačke nacionalne manjine u Vojvodini na početku 21. veka*. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Krel, Aleksandar i Jadranka Đorđević Crnobrnja. 2014. Ime i znak: lično ime kao simbol etničkog identiteta vojvođanskih Nemaca. *Glasnik etnografskog instituta SANU* 52 (2): 113–123.
- Labov, William and Joshua Waletzky. [1967] 2003. „Narrative Analysis. Oral Versions of Personal Experience“. In *Sociolinguistics. The Essential Readings*, edited by Christine Bratt Paulston and Richard Tucker, 74–104. Oxford: Blackwell.
- Labov, William. 1976. *Language in the Inner City. Studies in the Black English Vernacular*. Oxford: Blackwell.
- Lökkös, János. 2000. *Trianon számokban: az 1910. évi magyar népszámlálás anyanyelvi adatainak elemzése a történelmi Magyarországon*. Budapest: Püski.
- Marác, László. 2012. Multilingualism in the Transleithanian part of the Austro-Hungarian Empire (1867–1918): Policy and practice. *Jezikoslovlje* 13 (2): 269–298.
- Popis 2011. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Republici Srbiji. Veroispovest, maternji jezik i nacionalna pripadnost*. Podaci po opštinama i gradovima. Beograd: Republički zavod za statistiku, 2013.
- Prauser, Steffen and Arfon Rees. 2004. Introduction to *The Expulsion of the 'German' Communities from Eastern Europe at the End of the Second World War*. Working Paper HEC No. 2004/1, edited by Steffen Prauser and Arfon Rees, 1–9. Florence: European University Institute; available: <http://www.iue.it/PUB/HEC04-01.pdf>, accessed May 30, 2016.
- Promicer, Kristijan. 2004. „(Ne-)vidljivost skrivenih manjina na Balkanu. Neka teorijska zapažanja“. U *Skrivene mašine na Balkanu*, uredila Biļana Sikimić, 11–24. Beograd: Balkanološki institut SANU.
- Protka, Marina. 2006. Tijelo-habitus-hexis: Pierre Bourdieu i mogućnost intervencije u strukturu polja. *Filozofska istraživanja* 104 (26/4): 941–951.
- Riessman, Kohler, C. 1990. Strategic Uses of Narrative in the Presentation of Self and Illness. *Social Science and Medicine* 30: 1195–1200.

- Sikimić, Biljana (ur.). 2004. *Skrivene manjine na Balkanu*. Beograd: Balkanološki institut SANU.
- Sikimić, Biljana i Annemarie Sorescu Marinković. 2013. „The linguistic richness of Roma in Serbia: Banat and its multilingual dimension“. In *Roma Education in Europe. Practices, policies and politics*, edited by Maja Miskovic, 167–180. London and New York: Routledge.
- Sikimić, Biljana. 2012. „Višejezičnost banatskih Roma: romski, srpski i rumunski jezik u svakodnevnoj komunikaciji“. U *Promene identiteta, kulture i jezika Roma u uslovima planske socijalno-ekonomske integracije*, uredili Tibor Varadi i Goran Bašić, 419–434. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Van der Plank, Pieter, H. 2012. Effects of Habsburg educational policies measured by census Statistics. *Jezikoslovlje* 13 (2): 373–393.
- Thompson, John. 1991. Introduction to *Language and Symbolic Power* by Pierre Bourdieu, edited by John Thompson, 1–31. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Veselinović, Rajko. 1994. „Velika seoba Srba 1690“. U *Istorija srpskog naroda* III (1) „Srbi pod tuđinskom vlašću 1537–1699“, uredio Radovan Samardžić, 530–542. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Vučković, Marija. 2010. „Kontaktna lingvistika u Srbiji: terenska istraživanja“. U *Srpska lingvistika. Serbische Linguistik. Eine Bestandsaufnahme*, uredili Christian Voss i Biljana Golubović, 323–342. Munchen, Berlin: Verlag Otto Sagner.

Aleksandar Krel

Institute of Ethnography SASA, Belgrade

Marija Mandić

Institute of Balkan Studies SASA, Belgrade

*Multilingualism as habitus:
Discourse of the Banat Germans
on the period between the World Wars*

Multilingualism in the Banat has been shaped by language policies of the various multiethnic empires and states over the centuries. Thus, a short overview of the language policy in the Habsburg Monarchy, Austro-Hungary and the Kingdom of Yugoslavia is initially presented. The paper however sheds light upon the period under the reign of the Kingdom of Yugoslavia, i.e. the period between the World Wars. The analysis is based upon the contemporary fieldwork conducted among the Serbian Banat Germans, who referred to the habitual practices of multilingualism in the interwar period.

Key words: Banat, Germans, habitus, multilingualism, language policy, discourse, narrative, fieldwork

*Plurilinguisme comme habitus:
Le discours des Allemands du Banat
sur la période d'entre deux guerres mondiales*

Le plurilinguisme dans le Banat est apparu sous l'influence des politiques linguistiques des différents états qui se sont succédé sur ce territoire. Dans cet article est donné un bref aperçu de la situation dans l'Empire des Habsbourg, dans la monarchie austro-hongroise, et le Royaume de Yougoslavie. L'analyse est basée sur les recherches de terrain contemporaines concernant les Allemands du Banat, dont les récits témoignent des pratiques habituelles du plurilinguisme entre deux guerres mondiales.

Mots clés: Banat, Allemands, habitus, plurilinguisme, politique linguistique, discours, récits, recherches de terrain

Primljeno / Received: 18.04.2016

Prihvaćeno / Accepted: 14.05.2016